

А. М. Козачук

Київський університет імені Бориса Грінченка

Особливості мовостилю малої прози Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського (порівняльний аспект)

Козачук А. М. Особливості мовостилю малої прози Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського (порівняльний аспект). У статті здійснюється огляд лінгвістичних та літературознавчих праць, присвячених дослідженню художніх текстів Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського. Широта спектру розглянутих робіт охоплює праці від сучасників авторів до сучасних вчених. Виокремлено найтипівіші лінгвістичні риси текстів вибраних письменників і встановлено основні спільні та відмінні риси їх мовостилів як у контексті провідних літературних течій та напрямів на час їх написання, так і в компаративному аспекті. Розглянуті особливості стосуються зокрема лексики, граматики та синтаксису текстів.

Ключові слова: *народництво, модернізм, українська література, стиль, діалектна лексика, метафора, порівняння.*

Козачук А. М. Лингвостилистические особенности малой прозы Б. Гринченко, Г. Хоткевича и М. Котюбинского (сравнительный аспект). В статье проводится обзор лингвистических и литературоведческих трудов, посвященных исследованиям художественных текстов Б. Гринченко, Г. Хоткевича и М. Котюбинского. Широта спектра рассмотренных источников охватывает работы от современников авторов до современных ученых. Выделены наиболее типичные лингвостилистические черты текстов выбранных писателей и определены основные общие и отличные черты их стилей как в контексте основных литературных течений и направлений на время их написания, так и в компаративном аспекте. Рассмотренные особенности касаются также лексики, грамматики и синтаксиса текстов.

Ключевые слова: *народничество, модернизм, украинская литература, стиль, диалектная лексика, метафора, сравнение.*

Kozachuk A. Linguistic-stylistic Peculiarities of Short Prose Written by B. Hrinchenko, H. Khotkevych and M. Kotsyubynsky (Comparative Aspect). The article contains review of linguistic and literary research works on fiction texts written by B. Hrinchenko, H. Khotkevych and M. Kotsyubynsky. The spectre of the considered sources covers works of the writers' contemporaries' as well as modern scholars. The most typical linguistic stylistic features of the texts of the named writers have been singled out. The basic common and different features of their styles have been ascertained in the context of main literary trends of the texts' creation period as well as in the comparative aspect. The considered stylistic peculiarities cover texts' vocabulary, grammar and syntax.

Key words: *populism, modernism, Ukrainian literature, style, dialect vocabulary, metaphor, simile.*

Компаративне дослідження мовостилю малої прози Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського дасть можливість окреслити основні спільні та відмінні риси їх ідіостилю. Вибір творів названих авторів для аналізу зумовлений їхньою належністю до масиву загальноновизнаних класичних текстів національної літератури, написаних у один і той самий період, позначених стилістичною виразністю, цілісністю, багатством вжитих у них мовностилістичних засобів. Обрана тема має стосунок до так званих «фонових знань» і тому є актуальною у комплексному дослідженні стилістики українсько-англійського художнього перекладу, зокрема у розвідках на тему збереження стилю тексту при перекладі та його рецепції цільовою аудиторією.

У цій статті ми здійснимо діахронічний огляд літературно-критичної думки з питань

творчості та особливості мовостилю Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського у контексті модернізації української національної літератури та сформулюємо їх спільні та відмінні риси. Для цього проаналізуємо роботи сучасників цих письменників (С. Єфремова, М. Зерова), літературознавців середини ХХ ст. та сучасних вчених (А. Білецького, Т. Гундорової, М. Кравченко, С. Павличко, К. Сізової, М. Стріхи та ін.).

Так, важливим буде зазначити, що, на думку К. Сізової, в українській літературі межі ХІХ–ХХ століть перепліталися численні течії та напрями: романтична традиція, остаточно не завершившись, відродилася як неоромантична; реалізм продовжує розвиватися, беручи найкраще з мистецтва Західної Європи; модернізація відбувалася як результат ба-

жання протиставити нові ідеї естетизму та народництва [15:236–237].

Одним із чинників формування мовостилю досліджуваних нами творів було констатоване Н. Шумило паралельне існування новаторських тенденцій та тягlosti спадкоємних традицій [18:1]. Моделі такого паралельного існування були, однак, різні для різних авторів.

Звідси впливає **мета** статті — компаративний аналіз мовостилів творів малої прози Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського, написаних на межі ХІХ–ХХ століть з наміром виділення їх спільних та відмінних рис. **Завданням** статті є огляд лінгвістичних та літературознавчих праць на предмет інформації про лінгвістичні особливості текстів названих письменників.

Проаналізуємо мовостиль Б. Грінченка. Так, ще на початку ХХ століття його сучасник С. Єфремов зазначав, що, на думку письменника, саме народ є адресатом національної літератури, яка неподільна за соціальними класами, для чого Б. Грінченко і пише свої твори у простій та доступній формі [7:510]. Бачимо, що у цьому джерелі зроблено акцент на народ як адресата літератури, що вплинуло на свідомий вибір письменником спеціальних мовностилістичних засобів, які роблять текст твору «доступним», наближуючи його мовостиль до мовостилю адресата.

За радянської доби А. Білецький надавав великого значення ролі Б. Грінченка у становленні української національної літератури і визнавав еволюційність поглядів письменника [1:593].

Дослідження межі ХХ–ХХІ століть вирізняються більшою розмаїтістю способів прочитання текстів письменника. Наприклад, А. Погрібний обґрунтовує зв'язок творчості та педагогічних поглядів письменника [14:252]. Вченим також зазначено таку особливу рису мовостилю прози автора, як високий ступінь психологізації засобами внутрішніх монологів у поєднанні з простотою та «прозорістю» викладу [14:305]. На нашу думку, мові іде про дидактизм: простота викладу, реалізована через вживання загальної лексики та здебільшого неускладнену синтаксичну структуру речень, спрямовану перш за все на адресата, яким є «народ» як опозиція «інтелігенції», корелює з принципом доступності у дидактиці.

К. Сізова відзначає у текстах письменника вживання мінуєтивних форм іменників, дієприкметників доконаного виду, відокремлених порівняльних зворотів з метафорами,

цілеспрямованість добору онімів [15:188–189, 192, 194]. М. Кравченко доповнює список мовностилістичних особливостей текстів письменника метоніміями, сталими епітетними рядами, неологізмами, фольклоризмами тощо [8:12–13], а також естетизацією та органічним поєднанням наддіалектних, вузькодіалектних, стилістично навантажених «народорозмовних» лексем та синтаксичних конструкцій з літературними [8:14]. Зазначене свідчить про те, що особливості мовостилю завдячують також лексиці та граматиці, особливо на синтаксичному рівні.

Багато зразків малої прози Б. Грінченка містять численні розгорнуті авторські коментарі, які, за словами Л. Буз, компенсують стислість описів [3:305–306]. Іншими словами, розгорнута характеристика являє собою короткий опис та розгорнутий коментар про персонажа, який також може бути стилістично маркованим.

Цитуючи самого автора, Т. Гундорова пише, що, добираючи просторічну та діалектну лексику, автори говорять «за народ», серед якого живуть, хоча виражають власну думку, а не думку народу [4:40]. Таким чином, у світлі авторських коментарів особливість народництва Б. Грінченка полягає зокрема і у своєрідному перевтіленні письменника у збірного представника народу водночас із тим, що автор залишається сам собою.

Якщо ж поглянути на прозові переклади письменника, то тут, як зазначає М. Стріха, присутні не лише твори, орієнтовані на масового читача, але і приклади з європейського модернізму, орієнтовані зокрема на молодіжну аудиторію [16:124]. Тобто, переклади Б. Грінченка у такий спосіб виконували модернізаційну програму в українській літературі.

Розглянемо деякі риси мовостилю Г. Хоткевича, основна маса наукових досліджень творчості якого припадає на межу ХХ–ХХІ ст. Наприклад, Ф. Погребенник відзначає майстерне володіння та відтворення письменником гуцульського діалекту (при тому, що письменник цим діалектом не користувався у власному спілкуванні), а також притаманність певних індивідуалізованих особливостей мовлення кожному персонажеві (наприклад, мови інтелігента і представників шляхти, натуральна та східноукраїнська говірки), що було також пов'язане з характеристикою його образу [13:551]. Такий авторський прийом сприяє когнітивному прочитанню тексту: по-перше, за типом мови персонажа на інтуїтивному рівні з'ясовуються деякі екстралінгвістичні характеристики —

походження відправника повідомлення, місце, час розгортання розмови тощо; по-друге, зіставлення різних особливостей мовлення в одному художньому творі допомагає дослідити загальний мовостиль письменника, його майстерність оперувати різними стилями, оцінити словниковий запас, дослідити особливості рецепції його творів.

Поет В. Бойко також відзначає використання Г. Хоткевичем у прозі як слобідського суржику, так і польської мови разом з українською [2:37, 42]. На наш погляд, у цій ситуації наголошується саме на тому, що автор не просто хоче продемонструвати володіння певними діалектами чи варіантами мови, а на умінні автора використати той чи інший діалект у певній ситуації.

Вважаючи Г. Хоткевича модерністом, Н. Шумило відзначає широке використання автором у творчості фольклорних елементів та прийому розповіді від імені персонажа [18:19, 28]. Таким чином, весь художній твір може характеризуватися цілком відмінними мовностилістичними особливостями від тих, які властиві власному мовленню автора, що також допомагає у різних аспектах дослідити його ідіостиль.

Л. Мацевко-Бекерська встановила, що гучульський діалект Г. Хоткевич використовує переважно як компонент розмовного мовлення засобами діалогу [11:149]. Спостерігаємо певну лексичну схожість мовостилів Г. Хоткевича та Б. Грінченка — в обох випадках у тексті поєднуються лексеми, які належать до нейтрального та до відмінного від нього лексиону.

С. Павличко писала, що Г. Хоткевич намагався відійти від традиційного народництва, відчуваючи потребу в естетизації письменства та порушенні усталених попередниками літературних канонів [12:125]. Можемо зазначити, що у даному випадку мало місце збільшення частки експериментів з мовним матеріалом, чим може бути, наприклад, згадане у попередніх абзацах використання письменником у творах різних діалектів та варіантів мови.

Називаючи письменника раннім українським модерністом, Т. Гундорова зазначає, що естетика, за словами письменника, не лише відкриває шлях до пізнання істини, але й протиставляється законам соціуму, у якому людина не почувається комфортно [4:88]. Тобто, вбачаючи потребу у змінах у літературному процесі, Г. Хоткевич прагнув творчістю долучитися до процесу модернізації,

що також мало призвести до своєрідних мовних експериментів.

Щодо мовостилю творів М. Коцюбинського, то він був предметом значно більшої кількості досліджень. Так, С. Єфремов зазначав, що стиль деяких його творів характеризується як протиставлений етнографічній манері, натуралізму та реалізму, з елементами психологізму та імпресіонізму [7:540]. Відтак, оскільки у процесі творчості стиль М. Коцюбинського зазнав змін, можемо стверджувати, що письменник також відчував потребу у змінах, що зумовлювалося об'єктивними явищами у суспільстві та світовому літературному процесі.

Інший сучасник письменника, М. Зеров, зазначав, що ідіостилю М. Коцюбинського притаманний лаконізм і прагнення приділити більше уваги детальним описам і психологічному стану людини [6:141]. А. Лебедем констатується широке використання персоніфікації у пізній творчості автора [9:ххiii, хххi].

У передмові П. Филиповича до збірки творів М. Коцюбинського зосереджується увага на поєднанні в одному тексті метафор та повторень, а також на прийомі оповіді від першої особи для висловлення найглибших та найінтимніших думок [17:XXIV–XXV, 1]. Справді, прийом оповіді від першої особи впливає на рецепцію художнього тексту, допомагаючи, на наш погляд, поглянути на думку персонажа по-новому.

У працях сучасних українських дослідників також називаються такі характерні риси мовостилю письменника, як повторювані епітети, порівняння, наявність символічного підтексту, використання метафор [15:242, 244, 246], використання метонімії [19:460, 462], семантична непостійність метафор навіть у межах одного твору [5:8–9], багаторівнева ускладнена самостійно створена структура порівняльних конструкцій; часто має місце повтор або включення одного порівняння до складу іншого [10:8]. Так, з'ясовується певна тенденція до ускладнення: М. Коцюбинський використовував порівняння, метафори та символи так званої «ускладненої структури», які набувають власної полісемії, що, на нашу думку, є ознакою зміни основного адресата тексту — перехід від орієнтації на представників простого народу до ширших кіл, серед яких представники інтелігенції.

Л. Мацевко-Бекерська виділяє потік мовлення наратора з великою кількістю фрагментарних, уривчастих та еліптичних мовних конструкцій, а також поєднанням різних часових форм дієслова, що місцями компенсує від-

сутність описів у їх традиційному розумінні [11:333, 340, 361]. Іншими словами, кількість та характер еліптичних конструкцій свідчить про більший ступінь суб'єктивності оповіді, що є ознакою імпресіоністичного стилю.

Сам М. Коцюбинський коментував власний стиль з точки зору формалізованості мови, засобами якої неможливо вільно виразити думку. Саме це, як пише Т. Гундорова, стало причиною виділення автором у прозовому тексті окремих слів курсивом [4:66–67]. Як бачимо, М. Коцюбинський був свідомим орієнтації на читача, що представляє кола інтелігенції, не ставлячи за мету ускладнити структуру тексту різними надлишковими мовностилістичними засобами, які могли б утруднити рецепцію його прози.

Отже, можна стверджувати, що індивідуальні стилі Г. Хоткевича та М. Коцюбинського мають певні спільні риси один з одним і менше спільного зі стилем Б. Грінченка, на підставі чого перших двох письменників традиційно відносять до модернізму, а третього — до народництва. Проте повністю протиставляти стилі Г. Хоткевича та М. Коцюбинського стилеві Б. Грінченка, на нашу думку, буде некоректно, оскільки, по-

перше, творчість всіх трьох проаналізованих письменників належить до перехідного періоду; по-друге — в українській літературі неможливо провести чітку межу між сусідніми стилями та епохами.

Основними рисами мовостилю можна назвати у Б. Грінченка — вживання простої народної лексики і поєднання наддіалектного з вузькодialeкtnим, у Г. Хоткевича — використання гуцульського діалекту та іншомовних слів, у М. Коцюбинського — надання багатьом елементам символічного значення через використання ускладнених метафор, порівнянь тощо.

Таким чином, всі три письменники практикували відхід від усталених на той час мовних норм (хоч унормування самої мови ще тривало) та мовні експерименти; їх мова характеризується наявністю стилістично маркованих елементів.

З точки зору перекладознавства у перспективі характеристика індивідуальних стилів Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського може бути використана для порівняльних досліджень лінгвостилістичних особливостей перекладів малої прози цих письменників іншими мовами.

Література

1. Білецький О. Борис Грінченко / О. Білецький // Зібрання праць. У 5-ти т. / Ред. колегія : М. Гудзій (голова) [та ін.]. — К.: Наукова думка, 1965 — . — Т.2: Українська література XIX — початку XX століття / Упор. та прим. М. Гончарука. Ред. М. Сиваченко. — 1965. — С. 586—595.
2. Бойко В. Кілька слів про деякі особливості мови прозових творів Гната Хоткевича / В. Бойко // Дивосвіт Гната Хоткевича: аспекти творчої спадщини: матеріали наук.-практ. конф. "Творча спадщина Гната Хоткевича", присвяченої 120-річчю від дня народження Г. Хоткевича, Харків, грудень 1997 р. / уклад. і ред. П. Черемський. — Х. : [б.в.], 1998. — С. 37—43.
3. Буз Л. Дитячі оповідання М. Коцюбинського та Б. Грінченка: поетика портрета / Л. Буз // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць / Упоряд. М. Гуменний. — К. : «Твім інтер», 2004. — Вип. 17. — С. 304—309.
4. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Т. Гундорова. — Львів : Літопис, 1997. — 297 с.
5. Дроботун О. Колористика української прози доби модернізму (на матеріалі новелістики М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Винниченка) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / О. Дроботун; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. — Кіровоград, 2010. — 20 с.
6. Зеров М. Пам'яті М. Коцюбинського / М. Зеров // Українське письменство / М. Зеров ; упоряд. М. Сулима. — К. : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2003. — С. 139—143.
7. Єфремов С. Історія українського письменства / Ред. М. Наєнко. — К.: «Феміна», 1995. — 688 с.
8. Кравченко М. Мова і стиль творів Бориса Грінченка: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / М. Кравченко; НАН України, Інститут української мови. — К., 2001. — 20 с.
9. Лебідь А. Творча путь М. Коцюбинського / А. Лебідь // Коцюбинський М. Вибрані твори / Ред. А. Лебідь. — К. : Книгоспілка, 1926. — С. VII—XXXI.
10. Марчук О. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. М. Коцюбинського : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. Марчук; Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2003. — 20 с.
11. Мацевко-Бекерська Лідія. Українська мала проза кінця XIX — початку XX століть у дзеркалі наратології / Л. Мацевко-Бекерська. - Л. : Сплайн, 2008. — 408 с.
12. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. — К. : Либідь, 1997. — 360 с.

13. Погребенник Ф. Гнат Хоткевич і його історична проза / Ф. Погребенник // Хоткевич Г. Авірон ; Довбуш: Повісті. Оповідання / Упоряд., авт. післямови Ф. Погребенник. — К. : Дніпро, 1990. — С. 539—553.
14. Погрібний А. Літературні явища і з'яви : статті. Портрети. Силуети. Наближення / А. Погрібний. — К. : Оранта: Майстерня книги, 2009. — 687 с.
15. Сізова К. Людина у дзеркалі літератури: трансформація принципів портретування в українській прозі XIX — початку XX ст.: монографія / К. Сізова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К. : Наша культура і наука, 2010. — 356 с.
16. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / М. Стріха. — К. : Факт — Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. — 342 с.
17. Филипович П. Розвиток психологічної новелі Коцюбинського / П. Филипович // Коцюбинський М. Твори / Заг. ред. І. Лакиза; ред. А. Лебідь. Том IV. — Харків-Київ: Книгоспілка, 1930. — С. V—LIV.
18. Шумило Н. Українська проза кінця XIX — початку XX ст. Проблема національної іманентності: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.01 / Н. Шумило; НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. — К., 2004. — 39 с.
19. Щербак С. Художній світ соціально-психологічних новел М. Коцюбинського / С. Щербак, В. Сенчурова // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць — Вип. 16 / Редкол. : А. Козлов (відп. ред.) та ін. — К. : Твім інтер, 2003. — С. 458—465.